

ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ HISTORY AND ARCHAEOLOGY

БИБЛИОФИЛСКО ИЗДАНИЕ НА АДЖАРСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ ОТ 1652 Г. НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Красимира Александрова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: *В текста е представена историята на постъпване на Аджарското евангелие в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и отпечатването на фототипно издание през 2022 г.*

Ключови думи: *Национална библиотека, ръкописи, фототипно издание*

ВЪВЕДЕНИЕ

През 2023 г. се навършват 145 години от създаването на Националната библиотека на България. Връстница на Освобождението от 1878 г., досега колекциите ѝ я правят изследователски и научен център с национална, европейска и световна значимост.

Понастоящем Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ има фонд, който обхваща близо 8 500 000 библиотечни единици. Една от най-ценните колекции е тази от славянски ръкописи с хронологичен обхват XI–XIX в. Колекцията в своята цялост дава представа за историята и тенденциите в развитието на книжовния живот по българските земи, за скрипторските школи и средища, както и за български книжовници от различни епохи. Същевременно тя онагледява концепциите за българския литературен живот, свързан с поколения българи, водени от стремежа да приобщят нацията ни към християнска Европа. Енинският апостол от XI в. е най-старият кирилски ръкопис, съхраняван в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, следван от Аргировия триод от първата половина на XIII в., Добрейшовото евангелие също от първата половина на XIII в., Евтимиевия служебник и Бориловия синодик от последната четвърт на XIV в., Софийската Александрия от XV в., Етрополското четириевангелие от 1637 г., Аджарското евангелие от 1652 г. и Еленския дамаскин от втората четвърт на XVII в., Софрониевия препис на Паисиевата „История славянобългарска“ от 1765 г. и още много други безценни ръкописи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Фондът от славянски и чуждоезични средновековни и късни ръкописи включва около 1700 ръкописа. Това са главно книги с църковно-догматическо съдържание, предвидени за богослужебна употреба и за всекидневните нужди на монашеския живот.

Славянската ръкописна колекция, съдържаща български, сръбски, влашки, молдавски и руски книжовни паметници, представя пълна картина на историята на нашата писмена култура през Късното средновековие, епохата на османското владичество и Възраждането чрез запазените свидетелства за историята на българската литература и българския език, за развитието на южнославянското кирилско писмо, както и различни сведения за общата и културната история не само по българските, но и по балканските земи. Тя дава представа за продукцията както на най-големите български културни центрове през вековете – Търново с околните манастири през XIII и XIV в., книжовната школа в Рилския манастир през XIV, XV в. и до края на ръкописната традиция през XVIII в., София и софийските манастири, Ловеч и Ловчанския манастир, някои от манастирите на Света гора (Атон), Бачковския манастир, книжовните средища в Етрополе и с. Аджар, Пловдив, Кукленския манастир, Котел и др., така и на малки преписвачески работилници, изготвяли ръкописни книги за конкретни случаи по цялата българска територия. Сред подписаните ръкописи срещаме имената на редица книжовници като поп Добрейшо, поп Йоан, поп Герасим, Мардарий Рилски, монах Спиридон, Висарион Дебърски, Петър Граматик, Даниил Етрополски, Аврам Димитриевич, даскал Недялко и синът му даскал Филип, поп Тодор Врачански (Теофан Рилски), Йосиф Брадати, Никифор Рилски, йеромонах Памво Калоферски, Петър Царски, поп Пунчо, Софроний Врачански (поп Стойко Владиславов) и др. Основната част от ръкописите са от периода XV–XVIII в., което дава възможност България да се възприема по-скоро като духовен процес, а не само като географско понятие.

Интересът към ръкописното и книжовното ни богатство основателно е голям. Водени от убеждението, че за да достигнат до по-широка аудитория, книжовните съкровища на библиотеката трябва да се популяризират по-активно, през 2022 г. се инициира подготовката за отпечатване на фототипно пълноцветно издание на Аджарското евангелие от 1652 г. То е от малкото ръкописи с подпис на книжовник от Аджарската книжовна школа от XVII в., като украсата от заставки миниатюри е изключително добре запазена. Тиражът е от 200 номерирани броя. Изданието е обогатено с послеслов на български и английски език на проф. Елисавета Мусакова.

За избора на съставителите (доц. д-р Кр. Александрова, д-р В. Аврамова, д-р Б. Минчева, д-р Ст. Пейков) има не малко основания, свързани със значението на Аджарската книжовна школа в епохата на Българското средновековие. В НБКМ се съхраняват 9 ръкописа и фрагменти от Аджарската школа.

На представянето на фототипното издание в Националната библиотека на 30 януари 2023 г., в отговор на въпроса защо Аджарското евангелие, гл. ас. д-р Диляна Радославова от Института за литература към БАН обясни, че дейността на аджарските книжовници, илюстратори и орнаментатори бележи един от върховете постижения в българското

изкуство за украса на книгата. Тя се откроява сред преписвачите калиграфи и майстори на ръкописна декорация, работещи през XV–XVIII в., с оригинален авторски почерк. От своя страна проф. Елисавета Мусакова коментира, че и до днес остава неясно откъде са се информирали тамошните автори, но независимо от това средището, което остава в сянка, е следвало най-добрите художествени образци.

Аджарското четириевангелие е един от най-колоритните ръкописи в славянската колекция на Националната библиотека, със сигнатура НБКМ 1364. То е писано, а най-вероятно и украсено от йерей Недялко през 1652 г. в с. Аджар. Периодът на изработването му според някои изследователи е наричан „трети Златен век“ на българската култура.

Според преданията карловското село Аджар (дн. Свежен) след завладяването на българските земи от османските нашественици приютивал избягалите от Търново боляри. В този период представителите на отделните книжовни средища и книгописни центрове като Етрополски манастир, Кукленски манастир, Рилски манастир са свързани чрез общи художествени и стилови тенденции.

Предпоставките, обуславящи развитието на с. Аджар, са свързани с населението, което е чисто българско, грамотно и заможено, кипи активен стопански живот, има църква и килийно училище и не на последно място, селището е в близост до градовете Пловдив и Карлово и до манастирите Етрополски, Троянски, Кукленски.

Делото на аджарските книжовници – орнаментатори и илюстратори от XVII в., е сред значимите художествени постижения в историята на българското изкуство за оформяне и украса на ръкописната книга. По съдържание това са богослужебни книги и сборници с апокрифно и смесено съдържание. Освен със съдържанието, ръкописите се открояват с художествената си украса, орнаментика и оформление. Запазените до наши дни ръкописи от Аджарската школа по произход и местонахождение са 25, като 20 са писани в селото от местни книжовници през XVII в., а за останалите 5 няма сигурни свидетелства, че са писани там.

За пътя на ценния ръкопис до Библиотеката може да се съди по приписки от 1878 г., които сочат, че той се е намирал в с. Голяма Раковица, Софийско, в църквата „Св. Никола“. Първата известна публикация за ръкописа от 1930 г. в „Църковен вестник“, год. 31, № 32, с. 367–368¹ също потвърждава, че той се е съхранявал в църквата на селото. Навярно оттам ръкописът постъпва през 1939 г. в Археологическия музей в София.

В началото на 80-те години на XX в., заедно с други ръкописи от музея, Аджарското евангелие е предадено на Народната библиотека.

Книжното тяло съдържа 245 л., като размерите им са 285x205 мм с два форзаца.² Хартията на ръкописа е с добро качество и с водни знаци „корона със звезда и полумесец“ и „котва в кръг с трилистник“. Подвързията е изработена от дъски и орнаментирана кожа – Христовото Разпятие, образи на евангелисти, растителни орнаменти и геометрични фигури.

Украсата на ръкописа е много богата и включва заставки с миниатюри с образите на евангелистите в началото на всяко евангелие, съпроводени от големи плетенични инициали, от които се развива пищен растителен орнамент.

В цялото оформление е наподобена украсата на луксозен ръкопис.

Илюстрация 1

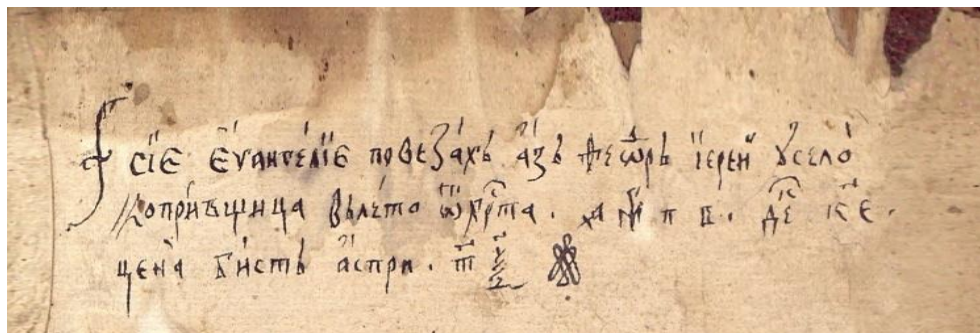
Общата стилистика и разположение на декоративните елементи в ръкописа показват близост с традицията на западноевропейската ръкописна практика и орнаментика. При тях инициалът е продължен и оброчва основния текст. Този тип украса е характерен за готическата и ренесансова европейска книга от XIII до XV в.

Заедно с още едно евангелие, което се съхранява в Пловдивската библиотека, това са двете, засега единствени познати евангелия, изработени в Аджарското книжовно средище от втората половина на XVII в. и самото начало на XVIII в. Те заедно с останалите запазени ръкописи, произхождащи от това средище, дават основание с. Аджар да се определи като локална книжовна школа – последната в късносредновековната българска култура.

Известно е, че през XVII в. в Аджар работят поп Йовко, даскал Недялко и синът му даскал Филип. Талантът на аджарските орнаментатори се проявява най-ярко в заставките с миниатюрни изображения на светци и различни сцени. Броят им в посочените ръкописи е около 100.

Даскал Недялко и синът му даскал Филип са били енорийски книжовници, профилирани като учители и преписвачи на богослужебни книги, които са изработвани както за всекидневния църковен ритуал, така и за продажба.

Художествената подвързия на ръкописа е отлично запазена. Според приписка от 1782 г. тя е направена от йерей Теодор в Копривщица.

Илюстрация 2

Приписка на Иван Илиов от 1878 г. говори, че той е подвързал отново ръкописа, но вероятно става дума само за потягане на подвързията.

По отношение на съдържанието ръкописът се състои от текста на четирите евангелия, към всяко от които е включен списък на главите в него. Отделните евангелия започват със заставки и плетенично-растителни орнаменти.

Илюстрация 3

В края на ръкописа в бележка е обозначено името на книжовника, който го е изписал – йерей Недялко.

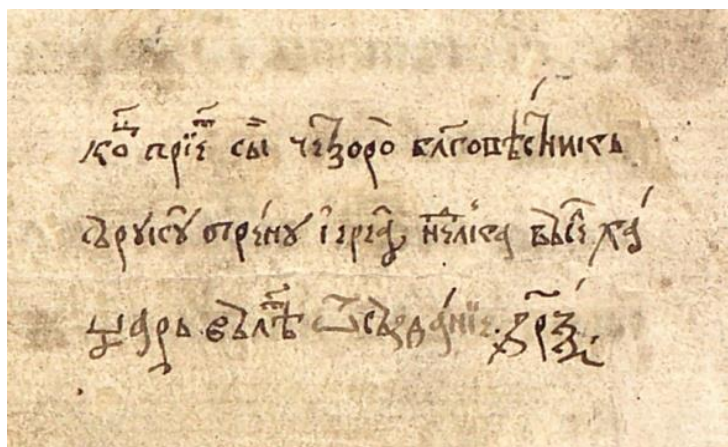

Иллюстрация 4

Приписките в ръкописа допълват неговата история, като разкриват детайли за събития от средата и края на XIX в. Така например лице с инициали Х. Н. отбелязва, че на 1 март 1881 г. е убит руският император. В бележка с молив на свещеник Стоил Драголов се съобщава за посещение на Петко Р. Славейков в селото на 11 септември 1866 г., както и за градушката на 31 март 1884 г.

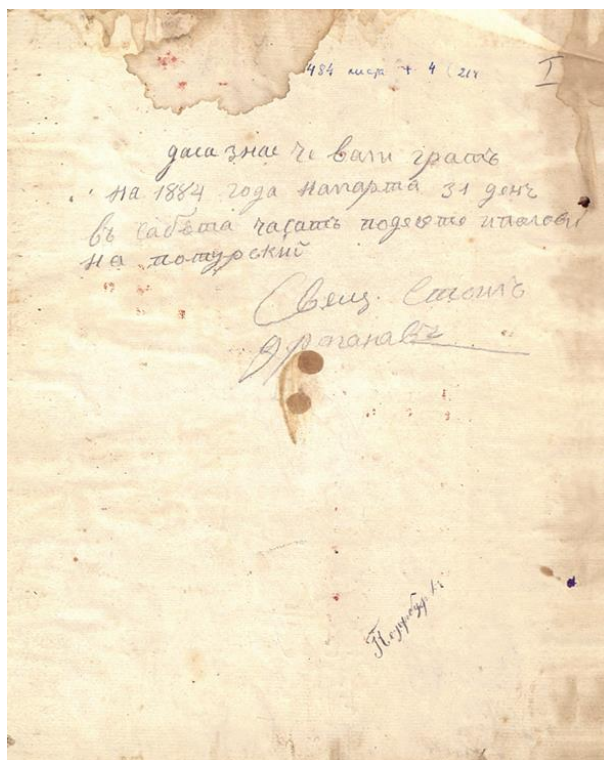

Иллюстрация 5

В заключение ще цитирам послеслова на проф. Е. Мусакова към изданието, в който тя представя символното значение на евангелското слово за християните в Османската империя според С. Великов, автор на първата публикация за Аджарското евангелие през 1930 г.: „... коравият български дух не е бил сломен и той е черпил сила и вдъхновение в съзнанието си, че и нашият род е достоен за по-светъл живот и ние наред с другите народи сме допринесли скъп дар в историята на човечеството – нашата славянска книга. И навярно под напора на това съзнание нашите духовни водачи пишели книги, за да може чрез тях народът ни, лишен от друга духовна храна, да се възпитава религиозно-нравствено“.³

БЕЛЕЖКИ

¹ Велков, С. Едно старинно евангелие. *Църковен вестник*, год. 31, 1930, № 32, с. 367–368.

² Христова, Б. и др. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. 5. София: НБКМ, 1996, с. 28–33.

³ Мусакова, Е. *Аджарското четириевангелие на даскал Недялко от 1652 г.: Послеслов / Аджарско евангелие 1652: Фототипно издание*. София: НБКМ, 2023, с. 1–7.

ЛИТЕРАТУРА

Велков, С. (1930). Едно старинно евангелие. *Църковен вестник*, год. 31, № 32, с. 367–368.

Мусакова, Е. (2022). *Аджарското четириевангелие на даскал Недялко от 1652 г.: Послеслов / Аджарско евангелие 1652: Фототипно издание*. София: НБКМ, с. 1–7.

Показаха уникалното Аджарско четириевангелие от 1652 година: Plovdiv Now. (2023). [viewed 2 February 2023]. Available from: [//plovdivnow.bg/obshtina-brezovo/pokazaha-unvikalnoto-adzharsko-chetirievangelie-1652-godina-83760](http://plovdivnow.bg/obshtina-brezovo/pokazaha-unvikalnoto-adzharsko-chetirievangelie-1652-godina-83760).

Христова, Б. и др. (1996). *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. 5. София: НБКМ, с. 28–33.

REFERENCES

Hristova, B. i dr. (1996). *Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka*. Т. 5. Sofia: NBKM, s. 28–33.

Musakova, E. (2022). *Adzharskoto chetirievangelie na daskal Nedyalko ot 1652 g.: Posleslov / Adzharsko evangelie 1652: Fototipno izdanie*. Sofia: NBKM, s. 1–7.

Pokazaha unikalnoto Adzharsko chetirievangelie ot 1652 godina: Plovdiv Now. (2023). [viewed 2 February 2023]. Available from: [//plovdivnow.bg/obshtina-brezovo/pokazaha-unvikalnoto-adzharsko-chetirievangelie-1652-godina-83760](http://plovdivnow.bg/obshtina-brezovo/pokazaha-unvikalnoto-adzharsko-chetirievangelie-1652-godina-83760).

Velkov, S. (1930). Edno starinno evangelie. *Tsarkoven vestnik*, god. 31, № 32, s. 367–368.

**BIBLIOPHILE EDITION OF THE “ADJAR FOUR GOSPELS – 1652”
CONSERVED IN THE “ST. ST. CYRIL AND METHODIUS” NATIONAL LIBRARY**

***Abstract:** The article follows the journey of the Adzhar Four Gospels to the “St. St. Cyril and Methodius” National library and the phototype edition of the latter, published in 2022.*

***Keywords:** National library, manuscripts, phototype edition*

Assoc. Prof. Krasimira Alexandrova, PhD
St. St. “Cyril and Methodius” National Library
E-mail: k.aleksandrova@nationallibrary.bg